

Beke József

Ismétlődő elemek Radnóti költői nyelvében

1. Ha ugyanazt a szót többször mondjuk, nagyobb hatást érhetünk el vele. Rossz esetben a szó ismételtetése üres szócséplés lesz, szerencsés esetben a meggyőzés hatékony eszköze. Amikor a fogalmazást tanuljuk, fontos figyelmeztetést kapunk: kerüljük valamely szónak többszöri használatát, keressünk helyette szinonimát. Vagyis alapfokon a szóismétlés primitív fogalmazási hiba.

Más a helyzet, ha a nyelv mesterei, a költők tudatosan alkalmazzák, mert a művészi szándék szentesíti, sőt megneemesíti az eszközt. Ilyen cél lehet valamely szó jelentéstartalmának fokozása, erősítése az ismétlés által:

Egy nagy, nagy tüzet kéne rakni (József A.)

*Szeretlek kedvesem,
Szeretlek tégedet (Petőfi S.)*

Anélkül, hogy itt most áttekintenénk ennek a stílusformának a megjelenését a magyar költészetben, két megjegyzés idekíváncozik. Az egyik: a XIX századi Arany János költészetének bámulatosan gazdag tárházában a szóismétlés eléggé a háttérbe szorul, és leginkább az ilyen töismétlésre szorítkozik, mint a *Toldi* közismert példája: „*Lelkemből lelkezett gyönyörű magzatom*”. A másik: nem akarom ugyan mindenáron a Radnótira gyakorolt közvetlen hatásnak láttatni, de talán több a véletlen egybeesésnél, hogy a XX. századi Juhász Gyula verseiből szinte tömegével idézhetném az ilyen példákat:

*Lelkem ma sétál régi városokban
Lelkem ma sétál tünt utcák nagy éjén (Emlékek útján)*

*Odateszek csöndben, könnyezve, lágyan,
Egy életet, egy sorsot, egy szívet,
– Ó életem, ó sorsom és szívem! –
(Versek, rim és remény nélkül I)*

*Nagy, szürke rajban, egyhangú morajjal
Szállnak, csak szállnak tétova napok,
Kopnak, kopnak az óramutatók,
Szürkül az alkony és szürkül a hajnal. (Új szonettek)*

És minden, minden, minden azt dalolja:
Nem voltál fiatal soha! (Távolok zenéje)

Valami nagy, mély szerelem hiányzik,
Valami sirás, valami öröm,
Valami harc, valami csönd,
Valami nagy, mély szerelem hiányzik! (Valami nagy...)

Ma hull a hó és álom hull a hóban...
És hull a hó és hull, hull szakadatlan. (A végeken)

2. Valamely kifejezés megismétlése előidézheti a mondanivaló tagolását is, és ezáltal a ritmusnak is meghatározó eszköze lehet:

Hogy ennyi fény, csönd, ennyi forma, álom (Juhász Gy.)

világok gondja rajtam, világok gondja fáj (Radnóti M.)

A ritmus voltaképpen ismétlődés, s ha szűken az irodalomra vonatkoztatjuk, akkor szavak vagy kisebb-nagyobb nyelvi egységek vissza-visszatérő ismétlődése. Az ősi költészetben mindenütt megtalálható ennek valamilyen formája, az *Énekek énekében* ugyanúgy, mint Homérosznál vagy a mi rokon népeink ősi énekeiben, sőt népdalainkban is. A képlet egyszerű: ha ugyanazt még egyszer mondom, bizonyosan ugyanaz lesz a ritmusa, sőt minden egysége hangzásban is „rímel” az előzővel. Tehát az ismétlés, ez a költői eszköz – mint a többi, bonyolultabb, legművészebbnek mondott költői eszköz is – ősi gyökerekre vezethető vissza.

Formái igen változatosak lehetnek: az ismétlődő szövegrész mennyisége az egyetlen szótól a teljes sorig, sőt többsoros részig is terjedhet, elhelyezkedése szerint lehet közvetlen egymás után vagy távolabbról visszatérő, maga az ismétlődés történhet változatlanul is vagy éppen valamilyen variációban. Mindez önmagában egyáltalán nem érinti a minőséget, az mindig a mű egészében tekintve értékelődhet üres szöszaporításnak, formai játéknak vagy éppen kitűnő művészi eszköznek, a műalkotás szerves elemének.

3. Radnóti nem fél a szóismétlés egyhangúságától (láttuk, Juhász Gyula sem), többre becsüli az azonosság ritmusteremtő erejét, gondolatot-hangulatot erősítő hatását. Figyeljük meg, hogyan teremti meg ezzel az igazán egyszerű eszközzel, a hatszor elhangzó *alszik* szó tagoló hatásával a teljes (vagy látszólagos?) nyugalom légkörét az *Éjszaka* című versben:

*Alszik a szív és alszik a szívben az aggodalom,
alszik a pókháló közelében a légy a falon;
csönd van a házban, az éber egér se kapargál,
alszik a kert, a faág, a fatörzsben a harkály,*

*kasban a méh, rózsában a rózsabogár,
alszik a pergő búzaszemekben a nyár,
alszik a holdban a láng, hideg érem az égen;
fölkel az ősz és lopni lopakszik az éjben.*

Nyolc sorban hat azonos szó, hatszoros szóismétlés – lehetne stilisztikai kudarc is. De nem az, mert ahogyan hozzáértő kézben minden eszköz hangszerré válhat, úgy a költő is képes értéket formálni a látszólagos egyhangúságból. Persze nem önmagában a hat azonos szó bátor alkalmazása emeli e verset költői magaslatra, hanem sok egyéb tudatos művészi eszköz is. Mindenekelőtt a már az első sorban intonált ritmus, a tá-ti-ti daktilusok erős lüktetése, amely erős vezérfonalként húzódik végig a versen. Mondhatnánk: talán az éjszaka csendjéhez, a mozdulatlan-sághoz nem is illik teljesen ez az éles ritmus, de gondoljuk csak meg, hogy az alvók itt mind-mind élők, az alvás közben is lüktető szívtől kezdve az egész állatseregleten keresztül a megszemélyesített időig, a múltó nyártól a közelgő őszig minden. Benne van ebben az is, hogy az alvás az ideiglenes mozdulatlan-ság, cselekvőképtelenség állapota, és egyben az erőgyűjtés is. Ugyanakkor megfigyelhetünk még egy többször ismétlődő nyelvi elemet is, amely megint csak az egyhangúság hatását kelthetné, ez a *-ban, -ben* határozórag, amelyből a nyolc sorban kilencet olvashatunk. De azért észrevehetetlen ez az egyformaság, mert mindegyik helyszín szervesen hozzátartozik ahhoz, ami alszik, mert minden éppen ott szunnyadozik, ahol annak a legtermészetesebb helye van. Ám ezzel még nem merült ki az azonosságok köre. Rögtön az első sorban nemcsak két *alszik*-ot, hanem két *szív* szót is találunk. Utóbbiak egymással érdekes viszonyban vannak: az egyik, a konkrét testrészt a maga látszólagos mozdulatlan-ságában is elrejtő magában a szintén ideiglenesen nyugvó elvont érzést, az aggodalmat.

Nagyon is, túlságosan is ideiglenes ez a nyugalom, ha meggondoljuk, hogy a költőnek bőven van oka aggodalomra. Radnóti mindenben precíz ember volt, a vers keletkezési dátumát pontosan tudjuk: 1942. június 1. Másfél évvel előbb már négy hónapot munkaszolgálatosként gyötrődött zsidó származása miatt a visszacsatolt Erdélyben, s a hasonló megpróbáltatás réme állandóan fenyegette (pontosan egy hónap múlva, július elsején majd el is érte). Ebben az évben csekélyke, de biztos jövedelmű magántanári állását is elvesztette, fordításokból élt feleségével. A szorongató anyagi gondokon kívül nyomaszthatta az is, hogy május elején volt az öt hónapja Balatonszárszón elhunyt József Attila pesti újratemetése – szinte titokban, előzetes újsághírek nélkül, ő is csak magánértesülésből tudta meg. (Az *Első eclogában* írta róla, költő- és sokban sorstársáról: „*Nem menekült el a drága Atilla se, csak nemet intett / folyton e rendre, de mondd, ki siratja, hogy így belepusztult?*”) Csoda-e, hogy rossz sejtelmek gyötrik, hogy e verset megelőzően is ilyen aggodalmas látomása van a költőnek (az utolsó szó nyomatékos ismétlésével!):

*Egyszer csak egy éjszaka mozdul a fal,
beleharsog a szíobe a csönd s a jaj kirepül.
Megsajdul a borda, mögötte a bajra szokott
dobogás is elül.*

Némán emelődik a test, csak a fal kiabál.
S tudja a szív, a kéz, meg a száj, hogy ez itt a halál,
a halál. (Egyszer csak)

Visszatérve az *Éjszaka* című költemény érdekes érzelmi-hangulati felépítésére: három egységet figyelhetünk meg benne, melyek közül a középső eltér a két szélsőtől, az utóbbiak viszont rokonságot mutatnak egymással. A vers elején ábrázolt alvás közben – az említett körülményekből következően – a költői szív aggodalma csak ideiglenesen csitulhat, hiszen úgy környékezi a valós veszedelem félelme, mint a vers második sorában a szundikáló legyecskét a közeli pókháló réme. Ezután, a középső sorokban, csakugyan nyugalmas képeket láttat a költő: a házat, a kertet csönd oltalmazza, az állatok valamilyen védett hely, saját természetes életterük biztonságában alhatnak. Az utolsó sorok azonban ismét a bizonytalanság felé mutatnak. A múltó melegségű nyárvégben a hold hidegsége előrevetíti a jövőt, a feltartóztathatatlanul bekövetkező zord ősz közeledtét. (Éppen tíz éve írta le egyik „szerelmes” versében ilyen prózai egyszerűséggel: „most fa kéne télre”.) De korántsem csak a hideg évszak fenyegetését, hanem az üldöztetés rémét is érezhetjük itt. (E kettő együtt jelenik meg majd két évvel később a *Levél a hitveshez* e megrendítő kérdésében is: „S már őszül is. Az ősz is ittfelejt még?”).

Az alvó nyugalom bizonytalansága, a látszólagos mozdulatlanság mögött megbúvó veszedelem bizonyossága, a pillanatnyi védettség törekenysége rejtőzik a sorok mögött, s az aprólékos realitású, szinte ember nélküli éjszakai világ nyugalmas állóképei mégis feszültséget palástolnak. A szóismétlések keresetlen egyszerűséget sugallnak („szív – szívoben; faág – fatörzsben; rózsában – rózsabogár; lopni lopakszik”), a költemény azonban említett felépítésénél, erős ritmusánál fogva mégis a komoly gondolati háttérű, művészi eszközeiben is figyelemre méltó alkotások közé tartozik.

4. Radnótit az avantgárd, ezen belül is az expresszionizmus erős hatásra törekvő szándéka vezeti abban, hogy az ismétlés nyomatékával emelje ki a különböző szavak közül azt, amelyet legfontosabbnak rögzíteni akar. Az ilyen nyelvi elem állhat egy-egy szóból, közvetlenül egymás mellett: „Egyedül, egyedül esel át / a halálon” (*Hajnaltól éjfélig*); „ave, / ave! – a gyertya is tövig ég majd” (*Meditáció*), de állhat kissé az első után, mintegy visszautaló nyomatékul: „Fekszünk majd s hallgatom éji / füllel a szíveden alvó gond ütemét a sötétben. / Hallgatom és várok” (*Október végi hexameterek*). Előfordulhat az ismétlődés úgy is, hogy az illető szó kissé más alakban tér vissza. A *Montenegrói elégia* című vers elején az *áll* és az *él* ige variációival a költő jellemző, szinte csakis a tartalomra koncentráló képet láttat a dalmáciai hajókirándulás alkalmával megismert földműves családjáról. Az egyszerű ember életkörülményeit szándékosan egyszerű eszközökkel – amelyek már-már a pongyola próza határát súrolják – ábrázolja:

Mögötte asszonya áll és álldigál apró fia is, öszvére
szagolja a sziklát és néha nagyot fuj. Így áll itt a család
és körben állnak a sziklák...
Élnek, ahogy élek más tájakon én és élnek a többiek is...

A variációs ismétlődés egyik formája az is lehet, hogy a többtagú kifejezésben csak a szórend változik meg, de a *Számadás* című versben ez a változás nem öncélú formáság, mert az élen, tehát a hangsúlyos helyen álló két szó rámutat a lényegre: először a *bőség* áll a nyomatékos helyen, az ismétlődésben már a *birtoklás*:

*Bőven lesz szilva nékik az idén, –
pöttyenti asszonyom s meleg gyerekszáján
fürge gonddal az idegen fára fölneéz;
nékik bőven lesz szilva az idén”*

Majd ezután ismét megjelenik a bőség – csak hogy nem gyümölcsből, hanem gondból: „*s bőven nekünk is, évenkénti termés: / jaj, baj és ügyész!*” Így fest az ő számadásuk.

A finom változtatással visszatérő ismétlés módszere már a korai Radnóti-versekben is gyakran feltűnik. A *Szerelmi ciklus 1927–28-ból* egyik darabjában találjuk ezt a variációs részletet:

*Sok szerelmes éjszakán égették
tested dombjai az arcom bőrét
és sok éjszakán égette gyulladt
arcom a tested érzékeny bőrét...*

Gyakran alkalmazza a költő az ismétlést úgy, hogy a halmozott kifejezést más-más jelzővel ismétli: „*mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az! [...] Az én kis időmet / mérném szörnyű korodhoz? akár vadsodru patakban / gömbölyödő kavicsot, már koptat e röpke idő is*” (*Nyolcadik ecloga*).

Radnóti egyik legszebb, és különösen a fiatalok körében legismertebb szerelmes verse arra épül, hogy nyelvünkben a rag egyetlen hangja elegendő lehet a személyek megjelölésére, illetve jelen esetben a kölcsönös változtatására. Az indításokban ismétlődő határozó mellett páronként, a személyváltkozással párhuzamosan más ismétlődések is szerepet kapnak, s ezáltal szinte az egész kis költemény a variációs ismétlődés bravúros mintapéldánya:

Két karodban

*Két karodban ringatózom
csöndesen.
Két karomban ringatózol
csöndesen.
Két karodban gyermek vagyok,
hallgatóg.
Két karomban gyermek vagy te,
hallgatlak.
Két karoddal átölelsz te,
ha félek.*

*Két karommal átölellek
s nem félek.
Két karodban nem ijeszt majd
a halál nagy
csöndje sem.
Két karodban a halálon,
mint egy álmon
átesem.*

Az egyazon szavak alakváltozatainak mesteri használata eredményezi, hogy bár a vers 49 szóból áll, összesen mégis csak feleannyi, 25 szót használ, a *két* és a *kar* 8-8-szor fordul elő, s csak 12 szó egyszer. A 25 szerelmes szó értéke nem duplázódik, hanem sokszorozódik. Vajon lehet-e kevesebb szóval többet mondani, ilyen bensőséges érzelmet, ilyen meghitt hangulatot érzékeltetni?

A következő idézetben is csak a határozó személyragja módosul a jelzős szerkezet előtt: „*Erőszakos, rút kisdéd voltam én [...] ki megmutatta már, hogy mennyit ér: / mögöttem két halott. / Mögöttem két halott, / előttem a világ*” (*Huszonnyolc év*). A két halott nem más, mint édesanyja és ikertestvére, akik a költő születésekor hunytak el, s akiknek ilyen sorsa miatt Radnótit örök önvád gyötörte.

Míg az előző példában életének tragikus előjelként megélt konkrétuma jelent meg, ezek az ismétlődő részek igen gyakran áttételes értelemmel, homályos célzással telítődnek. Így például a *Lomb alatt* című vers második egységében háromszor jelenik meg egy visszatérő elem: „*gyere le szellő*”, amely homályos segítségkérésnek érezhető:

*Nézd, fut a rigó, fujd fel a tollát,
gyere le szellő,
már hajlik az ág,
fut a béke is, zizzen az újság,
gyere le szellő,
dagadj viharrá,
lépj rá a lombra, szakadj le alá.*

*Gyere le szellő,
már hajlik az ág,
elfut a béke s kigyúl a világ.*

A menekülő béke és a zizzenő újság is csupán célzás, csak a vers indító részéből tudhatjuk meg, hogy „*háborut újságol a vérszagú újság*”, tehát a „*szellő*” nyomatékosan ismétlődő hívása a veszély elhárítására szóló felhívás. Tudni kell ehhez, hogy Radnóti költészetében a szél és a szellő igen gyakran a társadalmi változás eléggé egyértelmű jelképe, ez egyébként érezhető az idézet „*dagadj viharrá*” és „*kigyúl a világ*” kifejezéseiből is.

Ugyancsak egész sornyi ismétlődő szócsoport festi a *Csak csont és bőr és fájdalom* című versében azt a döbbenetes hatású képet, amellyel az elhunyt „*élő Mérték*”-et, Babits Mihályt ábrázolja Radnóti:

*Látjátok, annyi szenvedés után most
pihen e hűvös, barna test.
Csak csont és bőr és fájdalom.
S akár a megtépett, kidőlt fatörzs
évgyűrűit mutatja,
bevallja ő is gyötrött éveit.
Csak csont és bőr e test.
De most a nemzeté is
csak csont és bőr és fájdalom...*

Hasonlóképpen egész verssor ismétlődik többször a *Péntek* című versében is, amelynek egészen különleges a felépítése. A harmincsoros költeményben hatszor fordul elő „Az április megőrült” sor, s ebből érezhetjük, hogy valami nagyon fontos eseményre utalhat vele a költő. A két szó kapcsolata furcsa már önmagában is, de sajátos funkciója van: mindig ez indítja a négy soros versszakokat, s a következő sorban is az időjárás szokatlanságáról esik szó:

*Az április megőrült,
vonít a fagy felett...*

*Az április megőrült,
vad zápor hull időnként...*

*Az április megőrült,
s kiöntött sok folyó... stb.*

Ha e sorokat a fenti módon kiemeljük a versből, így egymásután téve őket, csakugyan a feltűnően zord tavaszi hónapról kapunk képet. Ugyane versszakok másik két sora azonban teljesen másról szól, ezeket összeolvasva tragikus emberi sorsokra derül fény:

*...három barátom elment
s mindhárom elveszett.*

*...az egyik él, bolond,
s nem sejti, hogy mi történt.*

*...a másik az nem él már,
agyában két golyó.*

A következő versszakban a költő kilép az időjárásos bújócskából, és hetedszerre nem a képletes értelmű „Az április megőrült”-tel kezd, hanem az emberi sorsok bemutatását folytatja:

*Négy napja, hogy megölték.
A harmadik fogoly.*

*Gyümölcsseink lefagynak.
Szájam körül mosoly.*

*Vigyázz magadra, – hallom,
hogy mindent megtorolj!*

De ha ilyen komoly és komor gondolatok adják a mű lényegét, miért került bele hatszor is az a bizarrnak tűnő kezdő mondat: „Az április megőrült”? Bizonyára van valami rejtett szerepe a hónap nevének is. Valóban van, a keletkezési időpont árulkodik erről. 1941. május 18-án írta, nem sokkal azután, hogy megszületett a zsidó származásúakat sújtó „munkaszolgálatos” katonai szolgálati forma. Ma már tudjuk, hogy a verszárás „önfigyelmeztetése” hasztalan volt: nem tudott „magára vigyázni”. Mint ahogyan ez a még a harmincas évek közepén elhangzott, ismétléssel nyomatékosított figyelmeztetés is hiábavaló volt: „Igyekezz lélek még, légy újra hatalmas, / mert éget, mint hideg vas / a sorsod és olyan konok is, / igyekezz lélek és / törj föl fiatal év” (Szilveszter és újév között). Nem használt ez a többször ismételt kérdés sem: „Imádkozz! és / mutasd meg magad... [...] Imádkozz, imádkozz értem! [...] Zenés üvegpartokon szeretlek / és imádkozz / ő imádkozz értem!” (Ó fény, ragyogás...)

A visszatérő, ismétlődő felszólító és kérdő szóalakok igen gyakoriak a Radnóti-versekben, mint általában is a szubjektív lírai művekben. A költői lélek állandó kapcsolattartása ez a külvilággal, s néha áttételesen ugyan, de önmaga másik énjével, önmegszólításként. Leginkább a klasszikus értelemben megszokott, ismétléssel nyomatékosított „költői kérdések” ezek, melyekre nem is várható, nem is jöhet felelet:

*Költő volt és Hispániába ment,
köd szállt szemére ott, a bánaté;
s ki költő és szabad szeretne lenni,
egy fényes kés előtt kiálthat-é?*

*Kiálthat-é a végtelen előtt,
ha véges útja véget ért;
a hontalan vagy láncon élő
kiálthat-é az életért? (Csütörtök)*

Idetartoznak az *A la recherche...* című versnek a múltbeli békességes, tisztos emberi lét után kétségbeesetten vágyakozó és egyben vádló ismétlései is:

*költőkkel s fiatal feleségekkel koszorúzott
tündöklő asztal, hova csúszol a múltak iszapján?
hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot
ittak a fürge barátok a szépszemű karcsu pohárból?*

Hova tüntek a bölcs borozások?

*Hol van az éj, az a kocsmá, a hársak alatt az az asztal?
és akik élnek még, hol vannak a harcra tiportak?*

Hol van az éj? az az éj már vissza se jó soha többé

Ugyanilyen keserűséggel terhesek azok az ismétlődő kérdések is, amelyekben egy ismert táncosnő elvesztésekor vitatkozik a sorssal, a megdőböntő elmúlás kegyetlen valóságával:

*S mi lett belőled, mondd?
te lélekűzte test,
te röppenő és dobbanó!
a gyertyák lángja és a friss
lehellet táncol most helyetted s – érted is.*

*Mi lett belőled lélekűzte test?
te dobbanó és röppenő!
ki könnyű voltál, mint a szellő,
súlyos vagy, mint a kő. (Ősz és halál)*

5. Az ismétlések különlegesen érdekes fajtáját alkotják azok, amelyekben csak az illető szó töve ismétlődik valamely más nyelvi végződéssel. Tulajdonképpen itt is variációs ismétlődésről van szó, és ez is az ősi stíluseszközök közé tartozik, elég csak legrégebbi nyelvemlékünk, a *Halotti beszéd* „halálnek halálával holsz” kifejezésére gondolni. A stilisztikában figura etimologikának nevezett nyelvi forma eredetileg csak azt jelentette, hogy valamely igető ismétlődött meg főnévként is, például: halált hal. Ma már bővült ennek fogalma, ide sorolható az azonos tőnek bármely más szófajban való megjelenése is.

Radnóti költői nyelvében bőven találhatunk erre a tőismétléses stíluseszközre példákat. *Hajnaltól éjfélig* címen összefoglalt kis versikéi közül az egyikben a *ring-* és a *dong-* szótövek ismétlődései mellett ilyen játékos rímeket és találunk:

*Este lett a vén tető aszú
fájában alszik most a szú.
S a ringató homályban ringó
virágon dongat még a dongó.*

Sőt, ez az ismétlődés visszatér egy másik versben is: „*odvában dong a dongó*” (*A mécsvirág kinyílik*). Hasonló könnyedséget hordoz a *Himnusz a békéről* című vers e reményteljes jövőképet festő részlete is:

*s arany napoknak alján pattanó
labdák körül gomolygó gombolyag,
gyereksereg visong...*

Szerelmi ciklusából ez a szemléletes hasonlat tartozik ide: „*Szerelmed rámhúll kerengve, mint hulló / nagy vadgesztenyelevél*” (Az áhitat zsoltárai); továbbá egy igazán „szabályos” figura etimologika: „*kedvesem meddő ölet ölelem / sápadt holdak alatt*” (Csöndes sorok lehajtott fejjel). E két példa a költő pályájának ugyanazon szakaszából, az 1930 előtti évekből, tehát az útkeresés időszakából való. Ha a költő összes ilyen tóisméltéses szóhalmozó példáját számba vesszük, feltűnő, hogy közülük még egyetlen (tehát összesen csak három) tartozik ehhez az időszakhoz: „*Tél, tél! fél most a gyerek s / fél az üvegesházban markos / marokkal nevelt gyönge virág*” (Téli vers). Mivel az összes többi a harmincas évek közepétől számított sajnálatosan rövid évtized költői termésében található, így világossá válik, hogy Radnóti legjelentősebb verseiben viszonylag sok (körülbelül tizenöt) ilyen eszközzel találkozhatunk. Alkalmazza a költő különféle témájú művekben: „*síkra áradsz, / te áradó*”; „*tömöttre tömd a csúrt*” (Himnusz a Nilushoz), „*hallgatag vadászok hallgatóznak*” (Huszonkilenc év), „*nyüzsgő s áradó vagy bennem mint a lét, / és néha meg olyan, oly biztos és örök, / mint kőben a megkövesült csigaház*” (Tétova óda), a legtöbb azonban a borús, tragikus hangú költeményekben bukkan elő:

*P R sem ír egy éve már,
talán halott egy holt gyökér alatt* (Csütörtök)

*és Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt* (Erőltetett menet)

*s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat...* (Levél a hitveshez)

6. A fentiek arra mutatnak, hogy az ismétlésen alapuló költői eszközökkel különösen gyakran élt Radnóti egész költői pályája során. Persze ez csak egy kiragadott eszköz a költő által felhasználtak közül, de a feltűnően bőséges alkalmazás föltétlen tudatosságra vall, s úgy érzem, szerves alkotórésze Radnóti jellegzetes, sajátos költői stílusának, amelyet ma már klasszikusnak tekinthetünk. Kezdetől fogva jellemző volt rá, hogy igényes egyéni kifejezésmódra törekedett, s ennek kialakításában támaszkodhatott irodalmi és nyelvészeti egyetemi tanulmányaira is.

Költőnek készült, eltökélt szándéka szerint a szép szó mesterévé akart válni. Ma már tudjuk, hogy ez sikerült, de maga nem lehetett ebben bizonyos. *Őrizz és védj* című versében a háborús veszély közepette kétkedve kérdezte:

*s mit érek én, a ritka és nehéz
szavak tudósa*

de 1943 májusában – az egyre sötétülő légkörben, a tragikus jövő árnyékában – szinte erre felelt:

*mert annyit érek én, amennyit ér a szó
versemben s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó.* (Tétova óda)